

Nergis Ertürk, *Türkiye’de Gramatoloji ve Edebi Modernlik*, çev. Merve Tabur (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018)

Cüneyt Yüce

Doktora Öğrencisi, Boğaziçi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Öğretim Görevlisi, İstanbul Medipol Üniversitesi, Yabancı Diller Genel Koordinatörlüğü
ORCID: 0000-0002-8650-4861, E-Mail: yuce.cuneyt@gmail.com

Makale Türü Kitap Değerlendirme • Book Review

© Yazar(lar) / Author(s) | CC BY- 4.0

Edebiyatta Bir Heyula Kol Geziyor – Modernizmin Heyulası: *Türkiye’de Gramatoloji ve Edebi Modernlik*

Modern, her ne kadar gündelik hayatta pek düşünmeden kullansak da sonuna gelen bütün eklerle (-izm, -ist, -ite, -leşme) birlikte gittikçe çetrefil bir hâl alan ve belki de içinde kaybolunabilecek bir kavram; bir gümrak arazi.¹ Her ne kadar derin ve bereketli bir kavram olsa da kelime olarak “Türk Edebiyatı”nın başına eklendiğini gördüğümüzde ya da adlı adıyla/adlı adınca söyleyelim, bir “modern Türk Edebiyatı” incelemesi okumaya niyetlendiğimizde, ne ile karşılaşacağımızı az çok kestirebiliyoruz: “Türk edebiyatında modernleşme, Batı’dan gelen türlerle başlamış ve/veya modern Türk edebiyatı Avrupalı akımlar tarafından şekillendirilmiştir.” vs. Türk edebiyatı incelemelerine sirayet eden bu tekrarcı ve ezberci tutum, söz konusu “modern” kavramının göz korkutuculuğundan mıdır, bilinmez. Elbette tüm Türkçe edebiyat incelemelerini bir kefeye koymak gibi bir niyetimin olmadığını belirtmeliyim. Edebiyat araştırmacıları ve okurlara salt ezbere bilgiler boca etmeyen; kafalarda farklı soru işaretleri yaratan ve yepyeni tartışmalara da kapı aralayan incelemeler, ne mutlu bizlere ki, var. Nergis Ertürk’ün ilk olarak 2011 yılında İngilizce olarak yayımlanan *Türkiye’de Gramatoloji ve Edebi Modernlik* (Grammarology and Literary Modernity in Turkey) başlıklı incelemesi de bunlardan biri.

Ertürk’ün Columbia Üniversitesi Karşılaştırımlı Edebiyat ve Toplum Merkezi’nde yürüttüğü çalışmaların ürünü olan ve 2011 yılında Modern Language Association (MLA) İlk Kitap Ödülü’nü de kazanan incelemesi, 2018 yılında Merve Tabur’un özenli çevirisiyle Türkçede yayımlandı. Eseri, salt edebiyat incelemesi olarak tanımlamak hem güç hem de haksızlık olacaktır. Zira Ertürk dilbilim, sosyoloji ve felsefe gibi birçok farklı disiplinden faydalanmakta ve bu alandaki kuramcılarla verimli diyaloglara girmekte. Ertürk, incelemesindeki temel amaçlarından birinin “modern Türk edebiyatının gerçekçilik ve romantizm gibi edebî akımlar ya da hareketler ve roman

¹ Kavramın zorluğunu ve derinliğini düşünürken Ahmet Oktay’ın “Balkon” şiirinden bu iki kelime aklıma geliverdi. Sonuna gelen bütün eklerle birlikte kafa kurcalamayı sürdüren söz konusu kavramın bir oyunudur bu belki de.

gibi Avrupai türler tarafından şekillendirildiğini öne süren eleştirel kibre karşı çık[tığını]”² belirtir; ayrıca Türk edebiyatının on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında yaşanan iletişim devrimi ve 1928 yılındaki Harf Devrimi gibi dilsel düzenleme hareketlerinden bağımsız olarak değerlendirilemeyeceğini iddia ederek yola çıkar. Bizzat incelemenin başlığının da gösterdiği üzere Ertürk, Türk edebiyatını Derridacı bir okumaya tâbi tutar ve bahsedilen dönemlerde modern sesmerkezciliğin (*phonocentrism* – ya da konuşma dilinin programlı bir biçimde yazılı formlardan üstün tutulmasının) uzun tarihi içine yerleştirir. Öte yandan Ertürk, çalışmasında yakın okumaya tâbi tuttuğu eserlerin özdeşünümsellikleri (*self-reflexivity*) ile öne çıktığını; yazım pratikleri üzerine fikir yürüten eserler olduğunu öne sürer. Ona göre bu eserler Türk dilinin millileştirilmesine ilişkin birbirine rakip olması muhtemel kendi tarihsel anlatılarını sunmaktadır.³ Çalışmayı özetlemeye geçmeden evvel Ertürk’ün “edebiyatta modernlik” mefhumundan kastının “çeviri ve dağıtımın tarihsel olarak yoğunlaştığı bir dönemde “yerli” konuşma dilinin tekinsiz bir iletişim kanalı olarak keşfine işaret e[ttiğini]”⁴ belirtmek yerinde olacaktır.

İki ana kısım ve altı bölümden oluşan çalışmanın “Giriş” kısmında Türkiye’de modern sesmerkezciliğin, yani konuşma dilinin nasıl ayrıcalıklı bir hâle geldiği tartışılır. Bu kısımda konu edilen şey on dokuzuncu yüzyılda yapılan ve modern sesmerkezci bir yazının ortaya çıkmasını sağlayan Arap alfabesinin Türkçe sesleri göstermeye yetmemesi meselesi etrafında dönen tartışmalardır. Bu noktada, on dokuzuncu yüzyıldan önceki dönemde Türkçe yazının sözmerkezci (*logocentric*) bir yazı olduğunu ve bunun zemininin Allah’ın sözü olan Kur’an olduğunu belirtmek gerekmektedir.⁵

Ertürk modern Türk gramatolojisi anlatısını, kendi kendini tüketen şiddetiyle öne çıkan bir anlatı olarak sunmaktadır. Öte yandan Türk dilinde modernleşme çalışmalarının yöneldiği şey hiçbir zaman yalnızca dil olmamıştır, bilakis “bastırılmış fantezilerin” açığa çıktığı bir alandır bu girişimler. Söz konusu fantezilerin temelindeki kurucu faktör, ölümcül olan ötekinin (buradaki anlamıyla “Türkçe olmayan”) belirsizlik tehdidini etkisiz hâle getirmek ve ölümden kurtulmuş bir ontoloji yaratma arzusudur. Fakat bu ontoloji, Ertürk’ün etraflıca tartıştığı üzere “hontolojik” (*hauntologic*)⁶ bir anlatıya dönüşür, zira Türk modernitesine iki hayalet musallat olmuştur (*haunt*): “sınırlarını aşmakta zorlanan bir Avrupa’nın dışsal farklılığı ile Osmanlı’nın emperyal çokdilliliğinin köreltilmiş ve hizaya getirilmiş dâhili farklılığı.”⁷ Bu modernleşme projesinin ayırt edici unsuru da aşırılığdır, zira yazının denetlenmesi ve bu sayede bir kimliğin oluşturulması yolunda

² Nergis Ertürk, *Türkiye’de Gramatoloji ve Edebi Modernlik*, çev. Merve Tabur (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 14.

³ Ertürk, *Türkiye’de Gramatoloji*, 15.

⁴ Ertürk, *Türkiye’de Gramatoloji*, 19.

⁵ Ertürk, *Türkiye’de Gramatoloji*, 34.

⁶ *Hauntology*, Derrida’nın *Marx’ın Hayaletleri: Borç Durumu, Yas Çalışması ve Yeni Enternasyonal (Spectres de Marx: l’état de la dette, le travail du deuil et la nouvelle Internationale)* adlı kitabında kullandığı, “ne canlı ne de ölü, ne burada ne de değil” olana gönderme yapan, “hayalet olarak geri dönebilen”in bilimidir. Bkz. Derrida, *Marx’ın*, 86. Türkçe literatürde “musallatbilim” olarak kullanılan kavram için Merve Tabur “hontoloji” karşılığını kullanmayı tercih etmiş.

⁷ Ertürk, *Türkiye’de Gramatoloji*, 20.

alınan önlemlerin aşırılığında dem vuran Ertürk, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında yazının yeni bir sese tâbi kılındığını ve bunun da yeni bir öznellik biçimi ürettiğini belirtir.⁸ Dolayısıyla Türk modernleşme projesinin etnomerkezci bir proje olduğu söylenebilir.

Çalışmanın “Serbest Kalan Sözcükler” başlıklı birinci bölümü Osmanlı İmparatorluğu’nda yayıncılık ve çeviri faaliyetlerinin yoğunlaşmasıyla birlikte yazının genelleşmesini tanımlayan iletişim devrimini ve Osmanlı Türkçesindeki “iki değişikliliği” (*diglossia*) konu edinen iki romanı, Ahmed Midhat Efendi’nin *Müşahedat*’ı ile Recâizâde Mahmud Ekrem’in *Araba Sevdası*’nı tartışır. Ertürk’e göre iki romanın yazarı da kendi eserlerini iletişim devrimi ve onun dili klasik sözmerkezcilikten ve sözlü sohbet kurallarından serbestleştirmesi ile ilişkilendirmişlerdir.⁹ Dolayısıyla Ertürk, bu iki romanın konusundan çok yazarlığın işlevi, inşası ve bu kavramların bu romanlarda nasıl görünür olduğuyla ilgilenmektedir. Örneğin *Müşahedat*’ta Ahmed Midhat’ın özgün bir hikâye yaratmaktan çok “serbest kalan bir dilin” transkripsiyonunu yapmakta olduğunu belirtir ve bunun örneği olarak da romanın başlangıç sahnesine, gazeteci-yazar Ahmed Midhat figürünün vapur seyahati esnasında Fransızca konuşan iki Ermeni kadının konuşmalarına kulak kabarttığı sahneye gider ve onun “yazar figürünü bir haberleşme teknolojisi gibi işleyen ve kendi ağı içerisinde mesajların her yönde seyahat ettiği bir dilin aracısı olarak kurguladığını” ve “kıraate dayalı sözmerkezçiliği üretenlerin toplumsal yetkesini yeniden ürettiğini” belirtir.¹⁰

Bu bölümün ikinci kısmında ise Recâizâde Mahmud Ekrem’in *Araba Sevdası* romanı odağa alınır. *Araba Sevdası*, *Müşahedat*’tan ayrılır, zira iki roman da çeviride kayboluşun risklerini konu ediniyor olsa dahi Ekrem romanında modern olanın temelindeki nedensizliği daha radikal bir şekilde açığa vurmaktadır. Ertürk, *Araba Sevdası*’nın “Osmanlı Türk edebiyatının ulusal temsillerinin imalatını değil de yabancılaşmış modern öz-farkındalığa rağmen ve onunla birlikte, kimlikçi-olmayan bir toplumsal şekillendirilmesini görev edinmesini gerçekleştiren” ilk metin olduğunu belirtir¹¹ ve Bihruz’un başarısızlıkla sonuçlanan çeviri denemeleri ile sesmerkezçiliği alt etmeye çalıştığını öne sürer. Fakat bu denemeler ne kadar olumsuz sunulursa sunulsun, roman yeni bir yazı umudunu da imler: yabancılaştırılmış bir sesle yazılan ve modern sesmerkezçiliği sekteye uğratacak yeni bir yazı umudu.¹² Ayrıca bu metinde edebiyatın “kendi üstüne kıvrılan olağanüstü bir saha”¹³ olarak belirdiğini söyleyen Ertürk, metne indirgenemez bir ötekiliğin damgasını vurduğunu öne sürer.

“Milliyetçiliğin Gramatolojisi” başlığını taşıyan (ve açıkçası okurken beni en çok heyecandıran) ikinci bölüm, yirminci yüzyılın başlarında sesmerkezci projenin nasıl milliyetçi bir hâl aldığı ve bunun tezahürlerinin Ömer Seyfeddin’in eserlerinde nasıl belirdiğini tartışmaktadır. Ömer Seyfeddin’in eserlerinde göreceğimiz üzere Türk ulusal gramatolojisi diğer

⁸ Ertürk, *Türkiye’de Gramatoloji*, 37.

⁹ Ertürk, *Türkiye’de Gramatoloji*, 66.

¹⁰ Ertürk, *Türkiye’de Gramatoloji*, 91, 100.

¹¹ Ertürk, *Türkiye’de Gramatoloji*, 103.

¹² Ertürk, *Türkiye’de Gramatoloji*, 110.

¹³ Ertürk, *Türkiye’de Gramatoloji*, 39.

dillerden yapılan çevirisel ve iletişimsel takasları ölüm olarak, hatta genişleterek söylersek “öteki”yi ölüm olarak kodlamış ve heterojen, çok-dilli bir topluluğu homojen bir ulus olarak birleştirmeyi hedeflemiştir. Zira milliyetçilik anlam üretmekten çok, [kişiyi] ölümün bilinmezliği karşısındaki dehşetine yaslanarak yönetir.¹⁴ Bu dönemde “Türkçe-olmayan”ın ölüm olarak kodlanması ve ulusal olmayanların varlık olasılığının katledilmesi, sonraki dönemlerde bu farklılığın “av”ına ivme kazandırmıştır. Dolayısıyla Türk ulusal gramatolojisinin modernist oluşu, salt yüzeysel bir modernite taklidinden ziyade saf bir benlik arayışından kaynaklanmaktadır. Bu gramatolojinin destek noktaları olan yerleştirme (*vernacularisation*) ve fonetikleştirme (*phoneticisation*) de bu amaca hizmet eder: çevrilebilirliğin, dolayısıyla heterojenliğin önünü kapatarak ulusu homojen bir alan olarak kodlamak.

Bu dil hiyerarşisi Cumhuriyet döneminde de hüküm sürmeye devam etmiş, kontrol edilemez “dâhili ötekilik”e (içerideki dışarısı) yönelik korku katlanarak sürmüştür. Bu noktada dil reformları ile birlikte 1936 yılındaki Üçüncü Türk Dil Kurultayı’nda ilan edilen ve bütün dillerin kaynağının Türkçe olduğunu iddia eden Güneş-Dil Teorisi’ni hatırlamak önemlidir. Tüm bu reformların imlediği tehlike “eski” dile doğru yapılan bir sınır aşımının ölümle sonuçlanacağıdır. Ertürk, dil reformlarının mirasının “modern Türkçe konuşan ve yazan, hafızasını yitirmiş bir çoğunluk” olduğunu belirtir.¹⁵

Çalışmanın üç bölümden oluşan ikinci kısmını bir “edebiyat övgüsü” olarak da okuyabiliriz diye düşünüyorum. Zira “yerelleştirilmemiş ve yerelleştirilmesi mümkün olmayan dilin sınırlar içine hapsedilemeyeceğini”¹⁶ gösteren bir alandır edebiyat ve Ertürk de bu kısımda tartışılan eserleri ulusal Türk gramatolojisi tarafından bastırılmaya çalışılan “uygunsuz” Türkçenin oluşması olarak okur. Dolayısıyla bu kısımda tartışılan iki yazar (Ahmet Hamdi Tanpınar ve Peyami Safa) ile bir şairin (Nâzım Hikmet) ürettiği ve ulusal gramatolojinin birleştirici güçleri karşısında öz-farkındalığı yüksek eserler masaya yatırılmaktadır. Öyle ki bu sanatçılar zaman zaman ulusal gramatolojinin dilsel normlarına uyan bir politik duruş sergileseler de dışlanmış güçlerin metinlerin çatlaklarından sızdığını göstermektedir Ertürk. Dolayısıyla bu bölümlerdeki eserlere yönelik tartışmalar dil ekseninde yürütülür ki Ertürk’e göre bu eserlerin her biri de bizden bunu talep eder.

İlk bölümde Ertürk, Tanpınar’ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*’nü “kendi dilimizi istediğimiz gibi ‘dikte ettiğimiz’i ileri süren ve [Halit Ayaracı karakterinde tecessüm eden] küstah düşüncecinin [Hayri İrdal aracılığıyla yapılan] ironik bir eleştirisi” olarak okur. Ona göre bu romanın önemi “dile içkin tekinsizliği ehlileştiren yeni bir sözmerkezilik üretmeden, reformların kültürel etkilerini hem incelemesinde hem de onlara karşı koymasında” yatmaktadır.¹⁷ Tanpınar’ın dil meselelerinin en belirgin olduğu ve hatta dil reformlarının en kapsamlı biçimde ele alındığı eseri

¹⁴ Ertürk, *Türkiye’de Gramatoloji*, 124.

¹⁵ Ertürk, *Türkiye’de Gramatoloji*, 168.

¹⁶ Ertürk, *Türkiye’de Gramatoloji*, 281.

¹⁷ Ertürk, *Türkiye’de Gramatoloji*, 43-44.

olarak yorumlanan roman, dildeki “devredilemez yabancılaşma”nın üstesinden gelmenin imkânsızlığını tamamen kabullenişini temsil eder.¹⁸

İncelenen bir diğer eser olan *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* hayli ilginç bir örnek teşkil eder zira karşımızda psikanaliz terminolojisinin, çeşitli halk ağızlarının, Osmanlı Türkçesinin, Arapça dualar ve Kürtçeden alınma sözcüklerin duyulduğu bir metin olsa da tüm bunlar esasında metne “sızan” seslerdir. Dolayısıyla çoğunlukla yapılan aksine Ertürk, Safa'nın romanını salt psikanalitik bir okumaya tabi tutmaz; romanı sesmerkezci projenin idealine ulaşamayışının bir anlatısı olarak okur. Öte yandan bir anlamda roman yazarın niyetini aşmıştır, zira roman aynı zamanda yazarsal gündemin çöküşünü ve Türk diline içkin olan ve kökü kurutulamayan heterojenliği ifşa eden¹⁹ bir anlatı sunmaktadır. Fakat roman çok-değişkeliliğe (*heteroglossia*) alan açsa da bunun Safa tarafından olumlandığını söylemek mümkün değildir. Tüm romana dil reformlarının yarattığı dilsel kaos hâkim gibidir ve (başta Ferit olmak üzere) neredeyse tüm karakterlerin bir şeyleri iletmedeki/anlatmadaki başarısızlığı aslında toplumsal düzeni yeniden üretmedeki başarısızlığı gösterir.²⁰ İlginc olan, edebiyatı “jandarmasız dağ başları”na²¹ benzeten Safa'nın bu romanındaki anlatıcının dilin köklü itaatsizliğini olumlamasıdır.

Çalışmanın son bölümünde Nâzım Hikmet'in eserleri “yerli dili, Osmanlı Türkçesinin tarihsel farklılığına açtığından] ve Türk dilinin içsel heterojenliğini olumla[dığından ötürü] muhafazakâr modernist çağdaşları Tanpınar ve Safa'nın eserlerinin tamamlayıcısı” olarak ele alınır.²² Fakat bu noktada Nâzım Hikmet'in Tanpınar ve Safa'nın aksine dilde yerlileştirmeyi benimsediğini unutmamamız gerekir. Elbette bu benimseyiş resmî devlet milliyetçiliğini de benimseyiş demek değildir. Zira Nâzım'ın yazdıkları (tam da yukarıda belirtilen sebeplerden ötürü) milliyetçiliğe içkin dilsel özcülükle açıkça çelişmektedir. Dolayısıyla Nâzım'ın sevdiği Türkçe, aslında bu dilin yabancılaştırılmış hâlidir. Örneğin Ertürk, şairin 835 *Satur*'daki şiirlerinde sesmerkezci yerli-dilciliğin imkânlarının kullanılarak kendisini yabancılaştıran bir yerli dilde şiirler yazdığını belirtir ve *Şeyh Bedreddin Destanı*'nın da “yüksek Osmanlı kültürünün kalıntılarını muhafaza ederek Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nün tamamlayıcısı olarak okunabileceğini öne sürer.²³

Ertürk'ün çalışmasının edebiyata övgü olarak okunabileceğini belirtmişim, zira Ertürk edebiyatın dilsel farklılığın kendini duyurmaya devam eden bir alan olmaya devam ettiğini ve dolayısıyla bir mücadele sahası olduğunu söyleyerek çalışmasını sonlandırır.

Ertürk'ün çalışmasının bizlere yeni bakışlar kazandırdığı muhakkak ve bu bakımdan kıymetini teslim etmek gerek. Fakat yer yer Ertürk'ün (handiyse romantik) yekpare bir Osmanlı ve İslam tahayyülü olduğunu hissetmek mümkün. Zira ideolojik hatta adınca söylersek bir baskı

¹⁸ Ertürk, *Türkiye'de Gramatoloji*, 183.

¹⁹ Ertürk, *Türkiye'de Gramatoloji*, 44.

²⁰ Ertürk, *Türkiye'de Gramatoloji*, 218.

²¹ Alıntılayan Ertürk, *Türkiye'de Gramatoloji*, 243.

²² Ertürk, *Türkiye'de Gramatoloji*, 252.

²³ Ertürk, *Türkiye'de Gramatoloji*, 256, 268.

aygıtına dönüşen dil reformlarına karşı İslam'ı kültürün yekpare kaynağı olarak görmesinin çalışmanın yapıbozucu tavrına sekte vurduğunu söyleyebiliriz. Öte yandan hemen her edebiyat incelemesinin kaderi olan durum burada da yaşanıyor ve okur olarak ister istemez çalışmaya eklemenebilecek başka metinleri düşünmeye başlıyoruz. Tanpınar, Safa ve Nâzım gibi bir arada pek de tartışılmamış üç ismin yanına başka hangi yazar(lar)ın eser(ler)i eklenebilirdi?

Derrida, *Marx'ın Hayaletleri*'nin bir yerinde şöyle der: “Ceset, fesat birliğinin bize yutturmaya çalıştığı kadar, o kadar basitçe ölü değil belki de. Ölmüş kişi hep orada gibi, belirişi önemsiz değil. Hiçbir şey yapmıyor da değil.”²⁴ Derrida'nın bu cümleleriyle Ertürk'ün çalışmasının gücünü bir arada ele alabiliriz diye düşünüyorum. Zira Ertürk sıklıkla ele alınan metinlerin dahi ezberlerin dışında bambaşka bir bakışla (hâlâ) okunabildiğini; gömüldükleri kısır tartışmalardan kurtarılacaklarını göstermektedir bu incelemesiyle. Dolayısıyla yukarıdaki soru işaretlerini bir kusur olarak değil, çalışmanın yeni tartışmalara açacağı kapılar olarak görebiliriz. Üzerine hep okuduğumuz bu eserlerin yeniden belirişi önemsiz değil. Ertürk'ün incelemesi de bu açıdan oldukça kıymetli.

Kaynakça

- Derrida, Jacques. *Marx'ın Hayaletleri: Borç Durumu, Yas Çalışması ve Yeni Enternasyonal*. Çeviren Alp Tümertekin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007.
- Ertürk, Nergis. *Türkiye'de Gramatoloji ve Edebi Modernlik*. Çeviren Merve Tabur. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

²⁴ Jacques Derrida, *Marx'ın Hayaletleri: Borç Durumu, Yas Çalışması ve Yeni Enternasyonal*, çev. Alp Tümertekin (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007), 151.